

HIDI TÜNDE

„SZÁMTALAN CSUDÁK NYILTAK ITT FEL...”

Jósika Miklós apokaliptikus elbeszélése¹

Jósika Miklóst az *Abafi* megjelenése óta az első magyar történelmi regény szerzőjeként, a műfaj hazai meghonosítójaként tartja számon az irodalomtörténet. Az író kánonbeli helyének megingathatatlanágát legutóbb Hites Sándor vizsgálta felül, nem az újraértékelés igényével, hanem azzal a nem kevésbé jelentős céllal, hogy a recepciótörténet tanulságait figyelembe véve feltárja, miért olyan sziklaszilárd Jósika pozíciója a műfaj-történet panteonjában.² Jósika műfajteremtő szerepét ugyanis még azok az irodalomtörténészek sem vitatják, akik fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy az origóként aposztrofált *Abafi* nem magyar irodalmi előzmények nélkül született, elszigetelt remekmű.³

A „magyar történelmi regény atyjának” pályája műfajilag és a szövegek számát tekintve is igen gazdag. Az *Abafi* egykorú kritikai, olvasói sikere ugyan a későbbiekben felülmúlhatatlannak bizonyult szerzője számára, ám gyors tempóban születő nagy számú műveivel a szabadságharcig szinte kizárólagosan meghatározta a regényirodalmat, hiszen a nála sok tekintetben mélyebb Eötvös népszerűsége sosem vetekedhetett az övével. A '48 előtti pályaszakasz azonban nem csupán regényeket termelt, hanem több kötetnyi novellát és elbeszélést is, ezeket azonban igen mérsékelt érdeklődéssel fogadta a kritika. A *Végnapok* című elbeszélést tartalmazó háromkötetes *Regényes képletekről* (1847) például csupán egyetlen egykorú recenzió látott napvilágot.⁴ A Szépirodalmi Szemle meg nem nevezett kritikusa élesen bírálja a beszélygyűjteményt, kifogásai legfőképp a történeti háttér valószerűtlenségére és a cselekmény motivátlanságára vonatkoznak. A *Végnapokat* túlzó fantasztikuma miatt tartja sikerületlen munkának.⁵

A korabeli irodalomkritikát erősen áthatotta a magyar regény megszületésének és fejlődésének igénye, s az ezt sürgető, mintegy megelőlegező határkijelölő gesztusok nagy-

¹ JÓSIKA Miklós, *Végnapok: Apokalyptikai novella* = JÓSIKA Miklós, *Regényes képletek*, Pest, Heckenast Gusztáv kiadása, 1847, III, 1–70.

² HITES Sándor, *1836: A regénytörténet kezdete*, Literatura, 2003, 346–361.

³ Imre László több tanulmányában is felhívja a figyelmet Fáy András *A Bélteky ház* című regényének műfaj-történeti jelentőségére. Vö. IMRE László, *Egy „kedves, ósdi román” (A Bélteky ház és a regényműfaj hagyományai)*, ItK, 1998, 188–199.

⁴ Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847/16, 245–246; 1847/17, 266–270.

⁵ „Egyébiránt, azt hisszük, mikép a lázas képzelődés, azért mert lázas, még nem képes valódi költői művet teremteni, mivel erre legalább épen annyi eszmélkedés és megfontolás kell még.” 268.

ban befolyásolták Jósika gyors kanonizálódását, majd pedig korai marginalizálódását, csupán a történeti érdem kétes nimbuszát hagyva meg számára.⁶ Talán nem tévedünk, ha részben a regény műfaj meghonosodását/megszületését szorgalmazó, a nemzeti identifikációval⁷ is szoros kapcsolatban álló kritikai elvárásokkal magyarázzuk, hogy Jósika elbeszélései jóval kisebb kritikai visszhangot váltottak ki, mint korai regényei.⁸ A nemzeti tematika köré épülő történeti regények nem csupán a felfokozott kritikusi várakozás beteljesítőiként kerültek az irodalmi köztudatba, de az írói életmű csúcsteljesítményeiként is, melyek épp a fentebb említett befogadói elvárások miatt szoríthaták perifériára a változatosabb tematikával operáló – olykor a fantasztikummal kísérletező – elbeszéléseket. Ráadásul a korabeli kritika elutasító magatartása fokozottan érvényesült a fantasztikummal szemben, hiszen az uralkodó olvasási szokások történeti hitelességet, nagyfokú referencialitást vagy példázatos-allegorikus értelmezhetőséget vártak el az irodalmi szövegektől.⁹

A 20. század első felében megjelent Jósika-életrajzok is legfeljebb érintőlegesen, a tartalomismertetés szintjén foglalkoztak a kisebb prózai szövegekkel, köztük a *Végnapokkal*.¹⁰ A reformkori utópista szocialista eszmék irodalmi megnyilvánulásait vizsgáló Pándi Pál kötetének köszönhetően aztán ismét az irodalomtörténet látóterébe kerülhetett az elbeszélés.¹¹ Az első kiadás után több mint egy évszázaddal a *Végnapok* rövidített formában jelent meg a Galaktika című sci-fi magazinnak a tudományos-fantasztikus irodalom hazai előfutárait bemutató antológiájában,¹² a szerkesztő indoklása szerint azért, mert „meglehető képzeletgazdagsága, a távoli bolygó tájainak és élőlényeknek néhol Lemre, máskor Bradburyre emlékeztető leírása határozottan a közlés mellett szólt”.¹³ Kuczka Péter hangsúlyozza, hogy hasonló „apokalyptikai” novellát csak Jósika után harminc–negyven évvel írtak, tehát műfajilag vitathatatlanul előremutató kezdeményezésnek számít a szöveg. A sci-fi magyar kezdeményeit feltáró kutatások számára egyértelműen pozitívumnak minősül az egykorú kritika által kifogásolt vagy értetlenül fogadott fantasztikum.

⁶ HITES 2003, 355.

⁷ A nemzeti önazonosítás műfajkonstituáló szerepéről a történelmi regényt illetően lásd IMRE László, *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 137–138.

⁸ A Jósika-művek fogadtatástörténetét feldolgozó M. Bodrogi Enikő is úgy véli, az *Abafi* kritikai sikere nagyrészt a műfajválasztásnak és a történelmi tematika alkalmazásának köszönhető. M. BODROGI Enikő, *Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003, 26–27.

⁹ A fantasztikumhoz való 19. századi kritikai és olvasói viszonyról lásd TARIJÁNYI Eszter, *Utószó avagy fantasztikum magyar módra = XIX. századi magyar fantasztikus regények*, vál., jegyz. TARIJÁNYI Eszter, Piliscsaba, PPKE BTK, 2002, 435–445.

¹⁰ Szinnyei Ferenc 1915-ös székfoglalójában az író szabadságharc előtti novelláit tárgyuk szerint társadalmiakra és történetiekre osztja, s az előbbiekhöz sorolja a „beteges” fantasztikusságú *Végnapokat*: SZINNYEI Ferenc, *Jósika Miklós*, Bp., MTA, 1915, 94. DÉZSI Lajos szintén a biblikus-fantasztikus tematikájú írások között említi: *Báró Jósika Miklós (1794–1865)*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1916, 260.

¹¹ Pándi úgy véli, „1848 előtt ebben az elbeszélésben [ti. a *Végnapokban*] mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban az új-szociális áramlatok hatását jelző technikai és társadalmi utópia”. PÁNDI Pál, „Kísértetjárás” *Magyarországon: Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban*, Bp., Magvető, 1972, I, 407.

¹² A szerkesztő az elmélkedő I. fejezet közlésétől eltekintett.

¹³ Galaktika, 35. sz. (1979), 5.

Jósika életművének irodalomtörténeti marginalizálódását természetesen ez kevésbé hátráltathatta, hiszen a folyamat már a 19. század végén elkezdődött, s ahogy az író műveinek fogadtatástörténetét feltáró M. Bodrogi Enikő megjegyzi, már kultuszának tetőpontján sem számíthattak említésre méltó olvasói érdeklődésre.¹⁴ A 20. századi recepció főképp esztétikai irányú tájékozódása után Bodrogi ma kétféle perspektívából tartja megszólaltathatónak Jósika műveit: egyfelől a fikciós szövegek hermeneutikai megközelítése által, másrészt pedig a nem-fikciós írások elemzésével.¹⁵ Hozzátehetjük, hogy a fikciós szövegek vizsgálatát érdemes lehet kiterjeszteni a kisebb prózai alkotásokra is, amelyek esztétikailag ugyan egyenetlen képet mutatnak, de nem mindegyikre süthető rá az alkalmiság bélyege, sőt műfaj történeti és hatástörténeti szempontból számos megfontolásra érdemes tanulsággal szolgálhat elemzésük. A *Végnapok* című elbeszélés műfaji és narratológiai szempontú megközelítése például olyan előremutató kezdeményezésekre irányíthatja a figyelmet, amelyek a mai befogadó elváráshorizontját jobban megközelítik, mint a korhoz kötöttebb, hermeneutikailag is nehezen megszólaltatható történeti regények.

1. A narráció

Az elbeszélés első fejezete a képzelet, az emlékezés és az álom – egymással rokon – természetéről szóló, egyes szám első személyű elmélkedés, meditatív gondolatfutam. A személyes hangnem és a hangsúlyozottan átélt események rajza egyfajta előkészítő és meggyőző funkciót tölt be, mintegy megalapozza a később előadott jövőkonstrukció hitelét. A narrátor a megtapasztalt spirituális élményeket olyan állapotként írja le, amelyben a vágy- és szenvedélymentes nyugalom totális boldogságérzettel társul. Nem nehéz észrevenni, hogy a narrátornak kezdettől rendkívül fontos az olvasó meggyőzése, ezért az elbeszélt történet hitelét külső autoritások bevonásával próbálja megteremteni. Befogadóival szemben elvárásokat is támaszt, melyeknek megfelelően affinitást kell mutatniuk a hasonló, racionális magyarázatoknak ellenálló spirituális élmények iránt, továbbá élénk képzelőerővel kell rendelkezniük, mert mindezek megléte előfeltétele annak a közös nevezőnek, amely a megértést egyáltalán lehetővé teszi számukra. A revalatív szellemi élményekben való részesülés tehát bizonyos fajta kiválasztottságot feltételez, hiszen nem mindenki képes ezek megélésére. A narrátor testen kívüli intenzív szellemi élményei sok tekintetben emlékeztetnek a Jelenések könyve szerzőjének lelki „elragadtatásához”, hiszen „utazásaik” során mindketten egy magasabb rendű igazságot és létminőséget tapasztalnak meg, nem a verbalitás szintjén, hanem a részvétel értelmében véve.¹⁶

¹⁴ M. BODROGI, *i. m.*

¹⁵ *I. m.*, 123.

¹⁶ „Léleken valék ott az Úrnak napján, és hallék hátam megett nagy szót, mint egy trombitáét, Amely ezt mondja vala: Én vagyok az Alfa és az Omega, az Első és az utolsó; és: A mit látsz, ird meg könyvben...” Jelenések könyve 1, 10. János üzenetének hitelét a felsőbb tekintélytől kapott megbízatás támasztja alá. A *Végnapok* narrátora nem hivatkozik isteni megbízóra, a hitelesség szavatolója ez esetben az égi eredetű költői lélek.

Az élmények átélésének tere lokalizálhatatlan, olyan világ, amely nagyban különbözik a földtől. A narrátor eljátszik a gondolattal, hogy a felbukkanó képek előző életéből valók, de tartózkodik a határozott állásfoglalástól. Szintén a látnoki attitűd látens érvényesítésére utalhat, hogy a személyes emlékként azonosított képekről feltételezi, azok egyúttal az emberiség jövőjének látomásai, azaz egyéni múltja az általános jövő karakterét ölti fel.

Az emlékeztetvékenység problematikus, nehezen körülírható mechanizmusként jelenik meg a szövegben; az emlékezés egyidejű aktiválása mindig egy korábbi emlékképre reflektál, mintegy lehívja azt. A narrátor élete korábbi eseményeit azzal a szándékkal idézi föl, hogy felelevenítse ezekhez köthető spirituális élményeit, amelyek elsősorban „képekként” konkretizálhatók: „Azután olykor, mint álmokkép átderengve mérhetetlen multból, sötét fátyolképek szűrődnek át elmémen: úgy tetszik nekem, mintha valaha – ki tudja mikor? – átéltem volna azokat.”¹⁷

Emlékező gesztussal idézi fel azt a történetet is, amely a kihülőben lévő föld¹⁸ utolsó éveiben veszi kezdetét: „Ha számot vetek magammal, ha felidézem mindazt, mi mélyen, olthatatlanul véste magát emlékezetembe: pár képet találok, mellyeknek talán másokra nézve is lehet némi érdekek.”²⁰ Később már elbizonytalanodni látszik a képek eredetét és státuszát illetően, s az olvasóra bízva, hogy visszaemlékezésként vagy „a kétes jövő sejtelmének vázlataként” olvassa a történetet. Az erősen biblikus hangú és kiliasztikus szemléletű jövőfikció szerint a gyéren lakott, pusztulásra ítélt föld a krisztusi ezer esztendő utolsó századaiban jár, közeledik a végidő. A Föld geológiai változásai mellett az emberi társadalom is jelentősen átalakult. A közérdek prioritása és az országhatárok megszűnése ellenére az emberiség nem vált egységessé. A lakosság kétharmadát a különleges érzékenységgel és intellektussal rendelkező *delejesek*²¹ teszik ki, a többiek – a „korlátolt állapotban” maradt *földiek* – tőlük elkülönülve élnek.

A narrátor hosszan taglalja, milyen tökélyre fejlesztett technikai eszközök és új találmányok könnyítik meg az életet a távoli jövőben. Idő- és erőtakarékosabb gépek, gyorsabb és biztonságosabb közlekedési eszközök (többek közt a léghajózás), a villany, a delej alkalmazása, a magasan fejlett optika és gyógyászat mellett fontos technikai vív-

¹⁷ JÓSIKA, *Végnapok*, i. m., 6.

¹⁸ A föld kihülésének gondolata bibliai inspirációjú is lehet: „Mert az ég csillagai és csillagzatai nem ragyogtatják fényüket, sötét lesz a nap támadásakor, és a hold fényét nem tündökölteti.” Ézsaiás 13, 10; illetve „A negyedik angyal is trombitált, és megvereték a napnak harmadrésze, és a csillagoknak harmadrésze; hogy meghomályosodjék azoknak harmadrésze, és a nap az ő harmadrészében ne fénylődjék, és az éjszaka hasonlóképpen.” Jelenések 8, 12.

¹⁹ Hasonló részletességgel *Az ember tragédiája* XIV. színében jelenik meg az entrópia-elméletek irodalmi feldolgozása, a fagyhalálhoz közelítő föld rajza. A *Tragédia* valószínűsíthető forrásai közül a *Végnapok* megjelenése idején csupán FOURIER fő műve (*Théorie de l'unité universelle = Oeuvres complètes*, Paris, 1840, III), valamint Lukács Móric Fourier-ismertetése (LUKÁCS Móric, *Néhány szó a socialismusról*, Athenaeum, 1843, I, 53–66) lehetett hozzáférhető. Vö. *Az ember tragédiájának tárgyi magyarázatai* = MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája: Drámai költemény (Szinoptikus kritikai kiadás)*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Argumentum, 2005. Fourier hatását egyébként PÁNDI Pál is valószínűsíti a jövő társadalmának kettős felosztását illetően: i. m., 406.

²⁰ JÓSIKA, *Végnapok*, i. m., 11.

²¹ A reformkorban Franz Anton Mesmer tevékenysége nyomán elterjedt delej-tan megjelenéséről Jósika műveiben lásd TARJÁNYI Eszter, *Jósika Miklós és a mesmerizmus*, ItK, 1992, 53–60.

mányként itt is megjelenik a hajlékony, rugalmas üveg, mely Jókai *A jövő század regényében* kulcsfontosságú találmányként szerepel.²²

E kozmikus jövőkonstrukcióban a magyar nemzetnek is jut egy kevés szerep. Bár az emberiség már egyetlen nagy családot alkot, a nyelvi alapon vett nemzetiség létező fogalom marad. A magyarság az afrikai egyenlítő táján él, s a narrátor fontosnak tartja megjegyezni, hogy a nemzet nyelve nagy mértékben gazdagodott az idők során.²³

Az elbeszélés szinte végig kettős idősíkbán mozog, a jövő konstruálása párhuzamosan halad a narrátori jelenre vonatkozó reflexiókkal. A jövő közösségi szellemű társadalmának rajza hangsúlyozottan különleges elbeszélői kvalitásokat kíván, mivel teljesen más elvek és eszmék szerint működik, mint a narrátori jelené. Ez a jelentős eltérés szinte megoldhatatlan feladat elé állítja az önmagát mindkét világban otthonosnak tudó narrátort. Elbeszélői magabiztossága fokozatosan a mentegetőzés retorikai gesztusaiba fordul, de továbbra is precízen ügyel a fatikus funkciók érvényesítésére.²⁴ Módosulás történik az emlékező szituáció idővektorait illetően is: az eddig egyértelműen utóidejű történetmondást kibillentli az elbeszélésnek „vissza- vagy előemlékezés”-ként való, kissé zavarba ejtő megnevezése.

A történet legfőbb kohéziós erejét maga a narrátori hang jelenti. A delejes képességű Aila feltűnéséig az elbeszélő az abszolút főszereplő, az elmélkedő-leíró részek központi figurája. A VI. részben azonban elkezdődik „a történet elbeszélése”, s nem csupán egy cselekményes szerelmi szál iktatódik a szövegbe, de ezzel együtt egy újabb kozmikus tér nyílik meg az olvasó előtt, a távoli Ehoim bolygó világa. A narrátor ebben a világban is ismerősnek érzi magát, s hogy hitelt adjon állításának, az égi eredetű költői lélek magasabbrendűségére hivatkozik.

Ehoim a tökéletesedés következő fokozata, lakói felülműlják az embert külső megjelenésükben és szellemi képességeikben egyaránt (pl. ösztönös nyelvtudással születnek), társadalmuk is fejlettebb, mint a földieké. Ádur, Ehoim trónörököse hosszú ideig mégsem képes megérezní, hogy Aila szereti őt. A leány imája végül meghallgattatik, Ádur lelke rátalál az övére. S ahogy közeleg a történet pozitív végkifejlete, úgy szorul háttérbe az elbeszélő. Az eseményekről nagyrészt Aila naplójából értesülünk, a narrátor már csak rövidebb kommentárokat fűz a lány vallomásaihoz. Kettejük kozmikus tereket átívelő szerelmének beteljesülése egyúttal az emberiség végső pusztulásának elkerülését is jelenti, hiszen Aila új otthona Ehoim lesz.

²² *A jövő század regénye* gazdag kritikai apparátusának összeállítói a rugalmas üveg ötletét részint az egykorú hírlapi közlésekből eredeztetik, részben pedig a hatkötetes *Das neue Buch der Erfindungen* üvegyártást bemutató fejezeteivel hozzák összefüggésbe. JÓKAI Mór, *A jövő század regénye (1872–1874)*, kiad. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, I, 616–619. A felsorolt forrásművek azonban a *Végnapok* keletkezése utáni évtizedekben jelentek meg.

²³ Talán nem tévedünk, ha ezt a narrátori megjegyzést egyfajta kiszólásként értelmezzük a nyelvújító buzgalmáról is jól ismert írótól.

²⁴ A III. részben a „gyenge ecsete” miatt mentegetőző narrátor a delejesek bemutatását már egyenesen hiábavaló próbálkozásként deklarálja, s ily módon kivonja magát a részletező leírás önmaga támasztotta követelménye alól, lásd *i. m.*, 30.

A szöveg talán legizgalmasabb tulajdonsága – a sajátos narráció mellett – a tudományos-fantasztikus extrapoláció erősen keresztényi színezetű predikciós történeti keretbe helyezése. Különböző műfaji- és szöveghagyományok szinkron megszólaltatása természetesen magában hordozza a disszonancia vagy a parodisztikusság veszélyét. Nem az a célunk, hogy eldöntsük, Jósika mennyire helyes arányérzékkel súlyozta ezeket az eszmei és műfaji paneleket, sokkal inkább figyelemre méltó, hogy a vallásos irodalom jegyei hogyan találkoznak és ötvöződnek a sci-fi motívumaival, a transzcendencia miképp talál társra a technikai anticipációban.

A fantasztikus irodalom poétikája az elidegenítés és a megismerő pillantás dichotómiájában fedezi fel az SF legfőbb műfajkonstituáló jegyét.²⁵ A formai eszközként funkcionáló, állandóan változó képzeleti keretszerkezet gyakran nevelő-kritikai szándékkal és futurológiai előrejelző funkcióval társul, anélkül azonban, hogy a szöveg igényt tartana a jóslatként való értelmezésre. Az SF eszkatologikus témái révén is szoros kapcsolatban áll az utópián és a fantasztikus irodalom körébe utalható műfajokon kívül a vallásos jövődölésekkel, a próféciákkal és apokalipszisekkel.²⁶ A *Végnapok* apokaliptikussága elsősorban a jövőfikció eszkatologikus irányultságában mutatkozik meg.²⁷ A szöveg a tudományos-fantasztikus írások eszköztárát az apokalipszisek feltáró-kinyilatkoztató szándékával, illetve végidőjóslatával ötvözi. A szöveg narrátora a gyakori önreflexív utalásokkal és kora társadalmi-politikai viszonyait ellenpontosító leírásai által a teremtett világ idegenségét a megismerő pillantás autoritása alatt tartja, folytonosságot hozva létre saját elbeszélői jelene és a szövegbeli jövő – önmaga által hangsúlyozottan átéltnek nevezett, s végig múlt idejű – temporális kiterjedése között. Az apokalipszis igazságfeltáró szándéka itt kettős időzónában aktiválódik: egyrészt a jövő feltárása, másrészt a jelen értelmezése irányában. A jövő erkölcsi alapokon nyugvó, hatékonyan működő társadalmi szerkezete és technikai fejlettsége szemben áll a narrátori jelen fogyatékoságaival, ám az elbeszélő tartózkodik a tökéletesség minőségének jövőre vonatkozó használatától, mivel azt az isteni teremtőerő kizárólagos attribútumaként tartja számon. Az ellentézés nem csupán a föld geológiai állapota és társadalmi fejlettsége között szembetűnő,²⁸ de hasonló minőségbeli fokozati eltérés van a jövő földi világa és Ehoim csillag között a természeti-társadalmi állapotok, valamint az emberek és az angyalszerű lények intellektuális és külső adottságai tekintetében is. De a tökéletesedés fokozatait megtestesítő lények és világok számbavételénél és vizsgálatánál izgalmasabb feladat választ keresni arra a kérdésre, mely szöveghagyományokkal lép párbeszédbe az elbeszélés.

²⁵ Darko SUVIN, *A science fiction műfaj poétikája*, Helikon, 1972, 43–54.

²⁶ Jacob Taubes eszkatológiatörténete a teljes gnosztikus-apokaliptikus irodalomra jellemzőnek tartja az idegen-lét, az önelidegenítés tematizálását és a belévettség szimbólumát. Vö. JACOB TAUBES, *Nyugati eszkatológia*, Bp., Atlantisz, 2004, 38–46. Eszkatológia és apokalipszis egymáshoz való viszonyáról lásd FODOR György, *Az apokaliptikus eszkatológia = Az Atyák dicsérete: A 60 éves Vanyó László köszöntése*, szerk. KRÁNICZ Mihály, Bp., SZIT, 2002, 73–114.

²⁷ Az eszkatologikus problémák az SF-nek is gyakori témái. Vö. Stanislaw LEM, *Tudományos-fantasztikus irodalom és futurológia*, Bp., Gondolat, 1974, 123.

²⁸ Az elképzelt jövő tragikus ellentmondásosságát PÁNDI is abban látja, hogy a fejlett technikai civilizáció és a harmonikus társadalom a pusztulásra ítélt földön valósul meg. Vö. *i. m.*, 404.

A két legerőteljesebb szövegszervező előzményt a már említett tudományos fantasztikum és a keresztény vallásos irodalom jelenti, hiszen a *Végnapok* szisztematikusan „beteljesíti” a kereszténység végidőjósolatait és szoros intertextuális viszonyban áll a Biblia szövegével, miközben tudományos-technikai aniticipációkba bocsátkozik. A biblikus inspiráció olyannyira erőteljes, hogy a technika általi megváltás/megmenekülés későbbi irodalmi koncepciói fel sem merülhetnek. A túlélést ez esetben egy spirituális aktus biztosítja egyetlen földlakó, Aila számára, aki delejes telepatikus képességei által lelki kapcsolatba lép Ehoim trónörökösével, és végül angyali segédlettel legyőzi a köztük lévő térbeli távolságot.

2. A Biblia és egyéb szövegtartományok

A műfajmegjelölésként is funkcionáló alcím – apokalyptikai novella – mellett az Új-szövetségből kölcsönzött latin nyelvű mottó is arra utal, hogy a szöveg kapcsolódni kíván az írásos keresztény hagyományokhoz. A mottóul választott bibliai citátum – *Unum ovile unus pastor* – János evangéliuma 10. részének 16. verséből való, ahol is Jézus a jó pásztorról és annak juhairól szóló példázatában mondja: „Más juhaim is vannak nékem, a melyek nem ebből az akolból valók: azokat is elő kell hoznom, és hallgatnak majd az én szómra; és léssen *egy akol és egy pásztor*”.²⁹ Jósika elbeszélése szerint a távoli jövőben megvalósul a krisztusi jövőndőlés, és egyetlen közös hitben, a kereszténység kötelékében egyesül az emberiség: „s mindnyájan azon egy hitet vallották, mellyről az idvezítő mondá: A pokol kapui sem győzedelmeskedendnek fölötte”.³⁰

A pusztulóban lévő föld kora is a bibliai „időszámítás” szerint konkretizálódik, hiszen a cselekmény a krisztusi utolsó ezer esztendő (millennium) végső századaiban játszódik. A földön sorra bekövetkeznek a végidőt jelző megjövendőlt csodák.³¹ Gábrriel angyal megjelenésével pedig szó szerinti értelemben is egy újabb dimenzió nyílik meg.

Az író észrevehetően kevés gondot fordít a bibliai idézetek szöveghűségére, inkább eszmei tartalmukra épít, és jóslatszerűségeket igyekszik kiaknázni a „gyakorlati megva-

²⁹ *Szent Biblia*, fordította KÁROLI Gáspár. (A bibliai szöveghelyek közléséhez a továbbiakban is a Károli-fordítást használom.) Említésre méltó filológiai érdekesség, hogy a múlt századi bibliakutatások során bebizonyosodott, az említett passzus latin fordítása, s az ez alapján készült Károli-féle magyar változat nem pontosan felel meg a görög eredetinek. Az evangélium eredeti szövegében *mia poimné*, *heisz poimén*, vagyis egy nyáj, egy pásztor szerepel az adott helyen. Erről részletesen lásd RÉVÉSZ Imre, *Az akol egysége és a nyáj egysége*, www.drk.hu/szivarv/ri-akny.htm (2007.05.30). Az 1975-ben kiadott új fordítású Bibliában korrigálták a fordítói tévedést.

³⁰ „De én is mondom néked, hogy te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.” Máté 16, 18.

³¹ A szövegben többször is szereplő negyven csoda bibliai előfordulására nem találtunk bizonyítékot, elképzelhető, hogy a szerző az alábbi passzusokból indult ki: „Mert hamis Krisztusok és hamis próféták támadnak, és nagy jeleket és csodákat tesznek, annyira, hogy elhitessék, ha lehet, a választottakat is.” Máté 24, 24. „És minden felé nagy földindulások lesznek, és éhségek és döghalálok, és rettegések és nagy jelek lesznek az égből.” Lukács 21, 11.

lósítás” által. Maga a vég bekövetkezése azonban nem tárgya a szövegnek. Jósika elbeszélése a végidő története, de a vég elkerüléséé is, az emberi élet folytonosságának és permanens tökéletesedésének költői fikciója.

Az apokaliptikus elbeszélés biblikus szövegháttere a tudattalan félelmek romantikus vízióival keveredik már az elbeszélés első mondataiban: „éreztek-e valaha olly ábrándokat, mintha valami távoli visszaemlékezés képletei merülnének föl lelkeitekben? – Nem voltak-e óráitok, mikor édes ohaj szárnyain örvényeltetek a föld fölött, s úgy tetszett nektek, mintha egykor – egykor – ki tudja hol, ki tudja mikor – már éltetek volna? mintha ezen egykori élet, mint tündér-álom, egyes öntetekben derengne át a visszaemlékezés fátylain...” (*Végnapok*, I.) A „dèjà vu” élménynek a modern költészetben is sejtelmes, a francia szimbolistáktól Adyig inspiráló (*Nyárdélutáni Hold Rómában*) ihlete jelenik itt meg, a romantikus líra hatására. Azt pedig, hogy az apokaliptikus látomások milyen nagy mértékben ihlették például az angol romantikus lírát, többször is bizonyították.³²

Amikor a narrátor rapszódiaszerű futamokkal vegyíti vallomásait („Ollykor azt kérdem: nem vagyunk-e mi az elesett angyalok, kik égben sem levén istenek, fellázadtunk isten ellen?”³³), szintén a romantika kép- és képzeletvilágának körében marad, ahol is központi mitológiai szereplő a bukott angyal. Aila sokáig reménytelen vágyakozása mintha a *Zalán futása* tündéréét, a tündérálom többszöri emlegetése meg Petőfit juttatja eszünkbe. A képzelőerő narratori felértékelése („...ha legtávolabb eszmétek sincsen ama szebb távolról, s az életről a képzelet országában... oh! akkor szánlak benneteket, mert isteni gyönyört nélkülőztök”³⁴) pedig a *Tündérvölgy* propozíciójára rímel:

Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzelődés nem játszik veletek?
Az nyit mennyországot, poklot előttetek:
Belenéztek mélyen, s elámul lelketek.

Sőt, a vallomásos elemek egyenesen a szentimentalizmus közhelyeit ismétlik meg: „Sirtam: mert hiszen fél gyermek valék akkor, – s úgy tetszett nekem, mintha e sirás, e fájdalom, e könnyek volnának az élv és táp, mit e néma világ az egyedüli élő számára ad!”³⁵ Ezek a részletek nem egyszerűen a romantika, sőt a szentimentalizmus közellétét illusztrálják, hanem arra mutatnak, hogy ez a magyar apokaliptikus próza nagyon közel áll a költészethez. Erre a narrátor közvetlenül is utal, amikor a romantikus líra képeinek féltudatos asszociációs sorjázását érinti: „Miért hogy az elme, a képzelő tehetség, a költészet nemes szikrája olly kifáradhatatlanok, oly mindig munkásak, hogy egy kép a másik után tolul elő emlékezetemből!”³⁶

³² D. Morton PALEY, *Apocalypse and Millennium in English Romantic Poetry*, Oxford, 1994.

³³ JÓSIKA, *Végnapok*, i. m., 5.

³⁴ I. m., 3–4.

³⁵ I. m., 7.

³⁶ I. m., 8.

Mindezek mellett az apokalipszis kiegészül a fantasztikus utópiák technikai elemeivel (vaspályák, léghajók, a delej, azaz az elektromosság, a villany szükségtelessé teszi a levelezést) és az ekkor már tervezett nagy vállalkozásoknak, a Panama-csatornának, a Szezei-csatornának az emlegetésével, valamint a társadalmi és etnikai utópiával: Amerikában indián birodalom jön létre, Afrikában művelt országok nőnek fel, és persze mindezt természeti katasztrófák követik (vulkánkitörések, a hold elsötétedése, üstökös, az emberfaj nem szaporodik). De feltűnnek a jövő kollektív társadalmának elemei is, talán éppúgy Fourier hatására, mint Madách falanszter-színében: „minden jövedelem közös volt, s egy-egy ily épületnek lakói egy családot képeztek”.³⁷ Az 1830-as évek utópista szocialistáinak hatását mutatja az is, hogy a jövőben egyenlőség és kollektivitás uralkodik, az emberi nem egy családot alkot, a háborúk megszűnnek. Az meg valósággal a 20. századi tudományos-fantasztikus témákat juttatja eszünkbe, ahogy a távoli csillag, Ehoim lakói félig emberek, félig nem, mintha a világuéből érkező 20. századi utódok példájára születtek volna.

Maga a történet a „végnapok”-ban, az emberiség végnapjaiban (ezért „apokalyptikai” novella, ahogy Jósika a műfaját megadja) játszódik (mint erre a cím is utal), tündérmese jellege azonban néha a *János vitéz*t, annak tündérországát, de még inkább Vörösmartyt, a *Tündérvölgyet* juttatja eszünkbe:

Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.

A Vörösmarty költészetét ismerő Jósika narrátora aligha ettől függetlenül mondja: „mert a szegény földi nyelv nem tud szót találni méltó megnevezésökre”.³⁸

Jósikának nem a *Végnapok* az egyetlen biblikus hangvételi, keresztény szöveghagyományoktól inspirált elbeszélése. A *Vizözöni kép*³⁹ Noé történetének nagyívűnek nem nevezhető elbeszélése – az író maga is költői gyakorlatnak nevezi –, amelynek központi cselekménye a bűnös törzsfő, Algazar leányának megmentése Noé fia, Seth⁴⁰ által. A katasztrófa nagy erejű képei az apokalyptikus atmoszféra rövid felidézésével a romantikus klisébe fulladó történet ígéretesebb kibontási lehetőségét sejtetik.

Sok tekintetben közelebb áll a *Végnapok* apokalyptikusságához a korábban keletkezett *Helione*⁴¹ című elbeszélés, mely a Sátán vezette angyalok lázadását tematizálja. A bukott angyal romantikus motívuma mellett figyelemre méltó Helione és kedvese, a lázadó Leviathán vitája Isten hatalmáról és teremtményei szabad akaratáról. Leviathán mindentudásra és örök életre vágyik, akárcsak az első emberpár, érvei pedig Madách Luciferét

³⁷ I. m., 27.

³⁸ I. m., 47.

³⁹ JÓSIKA Miklós, *Vizözöni kép: Költői gyakorlat = Szív rejtelvei*, Pest, Heckenast Gusztáv kiadása, 1845, II, 241–270.

⁴⁰ Noé fiának neve tévesen szerepel a szövegben, Seth a Biblia szerint Ádám harmadszülöttje. Noé fiai: Sém, Khám és Jáfet.

⁴¹ JÓSIKA Miklós, *Helione = Visszhangok*, Pest, Heckenast Gusztáv kiadása, 1839², II, 159–185.

juttatják eszünkbe.⁴² Az egyhangú magasztalás és a behatárolt tudás, a lét végessége és nem utolsósorban az Úr félreértelmezett jósága ingerli Leviathánt és társait a szembe- szegülésre. A történet teológiai, lételméleti alapú polémiája nem mérhető ugyan a *Tragédia* gondolati mélységéhez, mégis figyelemre méltó, újszerű kezdeményezés a maga korában. A kamaszkorától nagy „könyvfaló” Madách nagyon is ismerhette az akkoriban legolvasottabb magyar szépíró, Jósika ezen műveit. Az elbeszélés különben sem elsősorban bölcséleti igényű, sokkal inkább a szerelem finom rajzú, lírai apoteózisa, mely a világ keletkezésének magánmitológiájában a szerelmet tartja az alapvető teremtő erőnek. Helione reménytelenül keringő, vágyakozó alakja az antropomorf világ jelképévé és szubsztanciájává válik, amely minden földi szépség eredete és magyarázata.

Jósika pályája végén fantasztikus tárgyú regénnyel is kísérletezett. Az 1862-ben keletkezett *Két élet* a „szeszélyes regény” alcímet viseli, főszereplője, Szécsy Kálmán a 19. században és távoli múltban párhuzamosan éli életét ugyanazon család körében. A narrátor hosszú ideig csupán apró célzásokkal sejteti, melyik a „valódi” élet és melyik álom.⁴³ Az eldönthetlenség végül egy didaktikus célú magyarázatban oldódik föl: a családfőt álomélete döbbsenti rá, hogy tévesen ítélte meg lánya udvarlóninak jellemét. Az álomélet csodás eseményekkel teli, de mindez természetesnek hat a főhős számára. Végül a két élet tökéletes fedésbe kerül, Szécsy pedig levonja az addigra már kissé szájbarrágóssá vált végkövetkeztetést. A kettős élet magyarázatának – ideiglenes – hiánya, az eldönthetlenség Tzvetan Todorov fantasztikum-definíciójának alapköve,⁴⁴ ugyanakkor a végkifejlet tükrében a szöveg magában hordja a példázatos olvasás lehetőségét is.

A *Végnapok* a tündérregével is rokon vonásokat mutat, amely műfaj igen népszerű, bár nehezen definiálható Jósika írói tevékenysége idején. Szajbély Mihály⁴⁵ hívta fel rá a figyelmet, hogy a rege nem csupán szoros kapcsolatban állt a kor egyéb kisprózai műfaji formáival, de sajátos olvasói elvárásoknak felelt meg a maga korában, ezért mai alulértékelése a novellával szemben leginkább ennek a szempontnak a figyelmen kívül hagyásával magyarázható. Jósika maga is írt tündérregét, a *Bájjvirág*⁴⁶ valóban bájos története a swifti csodás utazás elemeit vegyíti a mese paneljeivel.

⁴² „Ha az isten olly jó, mint mondád, Helione! Miért nem osztja meg mindentudását ’s mindenhatóságát velünk? Örülhet-e fenkölt lélek e’ szolgálai fénynek, e’ rab-boldogságnak, melly hosszú létét háladalok közt fecsérli el?” JÓSIKA, *Helione*, i. m., 163.

⁴³ A kétféle olvasói megközelítés lehetőségét maga a szerző is kiemeli, felhívja közönsége figyelmét a szöveg mélyebb, példázatos jellegére, de a felszínebb szórakoztató funkciót is jóváhagyva: „Ki a szeszély ábrándjai alatt szereti az egészséges valót fölkeresni, könnyen reá fog találni; – a ki pedig csupán mulatni akar s a sorok között olvasni nem szeret – legalább párszor nevetni fog; – s ez is jobb mint semmi most, mikor oly kevés ember van, ki szivéből nevethet.” JÓSIKA Miklós, *Két élet: Szeszélyes regény = XIX. századi magyar fantasztikus regények*, i. m., 5–130.

⁴⁴ TARJÁNYI, *Utószó*, i. m., 437.

⁴⁵ SAJBELY Mihály, *Trivializálódás és a rege műfaj alakulási irányai = Uő, A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 385–388.

⁴⁶ JÓSIKA Miklós, *Bájjvirág: Tündérrege = Élet és tündérhon: Kisebb regények*, Pest, Heckenast Gusztáv kiadása, 1858³, II, 67–140.

3. *A Végnapok utóélete*

A Jósika elbeszélése körüli egykorú kritikai értetlenséget idővel történeti jelentőségének elismerése, az SF-irodalomban betöltött előfutárszerepének méltatása váltotta fel. A mai kritika érdeklődését pedig a *Végnapok* műfaji hibriditása, különböző szöveg hagyományokra építő, ezek szintetizálásával kísérletező jellege is felkeltheti. Olyan műfaji és narratopoétikai lehetőségeket foglal magában ez az elbeszélés, amelyek teljesen vagy részlegesen, de jóval később valósultak meg irodalmunkban. Természetesen maga sem előzmény és társ nélküli jelenség, hiszen másodvonalbeli írók már jóval Jósika előtt is kísérleteztek az utópia és a társadalmi szatíra műfajával, de ezek a szövegek mára végképp feledésbe merültek. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a *Végnapok*at olyan irodalmi hagyomány alapítói közé sorolhatjuk, amely ugyan sohasem tartozott irodalmunk fő sodrába, de elvezetett Jókai nemzeti apokalipsziséhez, *A jövő század regényé*hez, Babits *Elza pilótájához*, s a posztmodern regény apokaliptikus látomásaihoz.⁴⁷

Hogy kire hatott a *Végnapok*, ma már eldönthetetlen. Tény azonban, hogy a kötet 1847-es megjelenése után a magyar olvasóközönség számára még jó néhány évtizedig (Jókai fokozódó népszerűsége mellett is) Jósika alapolvasmánynak számít. A kezdő és nem kezdő prózáírók közül olykor éppen a legnagyobbak (Mikszáth, Krúdy, Móricz) nem olvastak idegen nyelveken, tehát a fordításokból megismert világirodalmi klasszikusok mellett Jósika, Jókai, Eötvös, Kemény lehettek a példa számukra. Ha tehát forrásait keressük Jókai fantasztikus vagy mese-elbeszéléseinek, a Bródy, Ambrus és mások által művelt mesenovellának, Szabó Dezső *Csodálatos élet* című meseregényének, valamint a legkülönbözőbb rendű és rangú apokaliptikus rémlátomásoknak és tudományos-fantasztikus próbálkozásoknak, akkor a *Végnapok* inspiráló hatása nem zárható ki.

Jelentősége azonban nem pusztán ez. Inkább az, hogy az epikus műformák keveredésének, differenciálódásának folyamatait mutatja fel. Próza rapszódiaszerű költői futamai a romantikus magyar próza legjava közé utalják első, nagyobbik felét, amely ily módon nemcsak megelőzi az apokaliptikus sci-fi mesét, hanem magyarázza is. Annak bibliai gyökerei az emberi nem történetének egészével való szembenézés lehetőségét is magukkal hozzák. A mítoszi és látomásos múlt, valamint a fantasztikus és rémlátomás-szerű jövő a műfaji kezdemények elemeinek felvillantásával nagy lendületű vállalkozás szándékát hordozza, miközben a romantikus lírai indulás érzelmi többletét indokolja. A „telivér” romantika közelléte és inspirációja segíti át e hibrid művet a gyengébb koncipiáláson és az egyenetlen kidolgozáson, amely ily módon orientációs kísérlet és a bevett műformákkal való szakítás egyszerre.

⁴⁷ A posztmodern apokalipszisekről lásd bővebben ANGYALOSI Gergely, *Az apokalipszis víziója és a posztmodern magyar próza = A költő hét bordája*, Debrecen, Latin Betűk, 1996, 86–96.